

KRYSTYNA GAŚIOREK

Deminutywa najczęstsze i najrzadsze w języku pisanym klasy trzeciej

Dorośli, zwłaszcza nauczyciele klas początkowych, zwracając się do dzieci nadużywają wyrazów zdrobniałych. Związane jest to zapewne z uczuciem do dziecka, z jego wiekiem, a także rolą semantyczną zdrobnień, ich brzmieniem. Zdaniem W. Dobrzyńskiego „impulsem do tworzenia wszelkiego rodzaju funkcji deminutywnych było zawsze uczucie – główny czynnik rozwoju języka. Pierwiastek intelektualny odgrywał tu zawsze rolę drugoplanową”¹.

Artykuł ten jest próbą omówienia frekwencji deminutywów i ich jakości w tekstach przeznaczonych dla uczniów klasy III, czyli tworzonych przez dorosłych i w tekstach dziecięcych². Termin „wyrazy zdrobniałe” ograniczamy tu do rzeczowników, których deminutywność jest łatwo odczuwalna. Ustalenie granicy między wyrazem zdrobniałym a neutralnym, który nie jest już odbierany jako zdecydowanie deminutywny, jest niełatwe i często decyduje o tym odczucie subiektywne. Dlatego budzi zdziwienie fakt, że – mimo powszechnego występowania zdrobnień – nie istnieje słownik, który mógłby być pomocny w ich klasyfikacji i wyczerpującym omówieniu.

Kategoria słowotwórcza określana terminem *deminutivum* zajmuje w gramatykach języka polskiego wiele miejsca³. Według autorów *Słownika terminologii językoznawczej* „*deminutivum* to wyraz zdrobniały, tj. rzeczownik lub przymiotnik derywowany od danego podstawowego i wyrażający się w porównaniu z nim pomniejszeniem danego przedmiotu lub cechy, np. *dom* wobec *domka*, *konik* wobec *końka*, *białawy* wobec *biały*, *głupawy* wobec *głupi*”⁴. Małość, tak licznie reprezentowana, dysponuje osobnym morfemem o funkcji słowotwórczej nazywanym „przyrostkiem deminutywnym”⁵.

Według R. Grzegorzyczkowej, zaliczającej deminutywa do jednej z podstawowych kategorii modyfikacyjnych: „Formant informuje o małości przedmiotu nazywanego podstawą. Najczęściej na znaczenie czysto deminutywne (informacja o małości) nakładają się znaczenia ekspresywne, ustosunkowanie pozytywne lub negatywne: *dom*, *domek*, *raczka*, *nóżka* mogą informować o małości desygnatu lub o pieśczośliwym ustosunkowaniu mówiącego”⁶.

R. Laskowski zwraca uwagę, że kategoria deminutywów charakteryzuje się bardzo dużą produktywnością. Zdrobnienia mogą być tworzone od wyrazów mających znaczenie konkretne. Desygnat zawsze zachowuje rodzaj gramatyczny wyrazu podstawowego, co jest właściwością wszystkich deminutywów⁷.

Niektórzy językoznawcy wyodrębniają deminutywa oznaczające przedmioty lub istoty małe, np. *drzewko* w stosunku do *drzewo*, *piesek* do *pies*, nadając im nazwę deminutywów właściwych. Przeciwstawne do nich deminutywa o wykładnikach pierwiastków emocjonalnych noszą nazwę emfatycznych⁸. S. Reczek przyjmuje podział na zdrobnienia sensu *stricto* oraz *hipokoristica*, czyli spieszczenia⁹. Istnieje możliwość, że pierwotne deminutywum pierwszego stopnia będzie wyłącznie nosicielem określonego znaczenia leksykalnego, natomiast funkcję zdrobnienia w stosunku do wyrazu podstawowego będzie pełniło tylko deminutywum drugiego stopnia, czyli *hipokoristicum*¹⁰.

Do tworzenia rzeczowników zdrobniałych wykorzystuje się wiele formantów przyrostkowych, np. *-ik* // *-ek* dla rzeczowników męskich (*słoi*k, *kwiate*k)¹¹. O wyborze formantu w konkretnych wyrazach musi decydować dodatkowy czynnik: fonetyczny (gdy chcemy uniknąć monotonii) oraz semantyczny (w celu wyeliminowania wieloznaczności)¹², np. *owade*k – *owadzi*k, *kostiume*k – *kostiumi*k, *magazyne*k – *magazyni*k, *przedzia*lek – *przedziami*k. Formacje z *-ek* łatwo tracą deminutywność i wymagają wtórnych formantów, np. *wóze*k – *wózecze*k, *dzwone*k – *dzwoneczek*.

Pewna grupa derywatów tworzona jest sufiksami komponowanymi, np. *-uszek* (*dzbanuszek*, *garnuszek*), *-yczka* (*twarzączka*, *różyczka*)¹³. Dla tworzenia zdrobniałych rzeczowników żeńskich stosuje się głównie przyrostek *-ka*, *torebka*, *główka*, a dla nijakich *-ko*, *pólko*, *śniadanko*¹⁴.

Do formacji deminutywnych zaliczane są także rzeczowniki z sufiksem *-ę* w funkcji zdrabniającej, np. *chłopię* lub ekspresywno-deminutywnej. Oznaczają one nazwy stworzeń młodych, niedorosłych, ludzi, ale także wszelkich istot żywych lub upostaciowionych, np. *grafię*, *cielę*, *baranię*, *czarcie*¹⁵. Przykładów takich nie notujemy obecnie w funkcji zdrobnień w polszczyźnie współczesnej.

Wśród deminutywów występuje wiele pochodzących od imion metrykalnych, np. formanty dla imion żeńskich: *-a*, *-'a*, *Ola*, *Genia*; *-cia*, *Helcia*; *-ka*, *Zośka*; *-sia*, *Kasia*; dla męskich: *-ek*, *Franek*, *-uś*, *Franuś*; *-ik* // *-yk*, *Józik*, *Frącyk*; *-ch*, *Stach*¹⁶. Niektóre z przyrostków mogą być dalej spieszczane przez dodawanie następnych sufiksów, co daje na przykład postać *-eczek*, *Janeczek*; *-iczek*, *Józiczek*. Przyrostki z *-k* służą do tworzenia imion spieszczonych, derywowanych od formacji zdrobniałych lub hipokorystycznych, np. *Stasieczek*. Sufiksy *-uś*, *-aś*, *-unia*, *-ś*, *-ulo*, *-ątko*, *-yna* oceniane jako hipokorystyczne tworzą wyrazy wyłącznie pieszczotliwe o dużym ładunku emocjonalnym¹⁷.

Przedstawiony przegląd wybranych pozycji polskiej literatury językoznawczej na temat deminutywnych formacji słowotwórczych wykorzystany będzie do klasyfikacji rzeczowników zdrobniałych występujących w podręcznikach i lekturze, przeznaczonych dla uczniów klasy III oraz tekstach napisanych przez dzieci¹⁸. Jako materiał do badań posłużyły cztery rodzaje tekstów. Wszystkie próby są jednakowe pod względem wielkości, mogą więc być porównywane ze sobą. Każda zawiera 10 000 wyrazów wybranych losowo. Liczbę i procent rzeczowników zdrobniałych przedstawiono w tabeli I.

Tabela 1

**Liczba i procent rzeczowników zdrobniałych
w tekstach klasy III**

Typ tekstu	Wielkość słownika	Liczba użyć zdrobnień	Procentowy udział zdrobnień
M. Jaworczakowa, <i>Oto jest Kasia</i>	10000	730	7,3
W. Badalska, <i>Bliskie i najbliższe</i>	10000	190	1,9
W. Gawdzik, <i>Nasza mowa – nasz świat</i>	10000	240	2,4
Teksty uczniów klasy III	10000	214	2,1
Razem	40000	1374	3,4

Z danych przytoczonych w tabeli 1 wynika, że w tekstach uczniowskich użyto 214 zdrobnień, co stanowi 2,1% badanych wyrazów. Wynik ten traktujemy jako punkt odniesienia dla pozostałych prób.

Oto przykład tekstu uczniowskiego:

„Dary jesieni”

Gdy idziemy przez park, jest wkoło cisza. Czasem ćwierknie *wróbelek*, liście spadają. Gdzieś leci nić babiego lata z *pajęczkiem*. Już ptaki odlatują – lato odchodzi. Tu kasztan, tu żołądz, liść pod nogą. Gdy idziesz przez las i grzyb też się trafi. Jest smutno. Jesień idzie, a lato odeszło.

(Adam, kl. III, S.P. w Krakowie)

Podręczniki języka polskiego (wypisy – 1,9% i ćwiczenia gramatyczne – 2,4%) pod względem liczby zdrobnień nie odbiegają zbytnio od przyjętej normy – 2,1%. Badanie ich czytelności (komunikatywności) potwierdza opinię, że mają wskaźnik odpowiedni dla wieku i możliwości percepcyjnych uczniów klasy III¹⁹.

Tekstem najzasobniejszym w zdrobnienia jest książka M. Jaworczakowej, *Oto jest Kasia*. Wysoki procent (7,3) przekonuje o zbytnim nagromadzeniu rzeczow-

ników zdrobniałych. Wydaje się, że tekst lektury nie jest w pełni dostosowany do wymogów rozwojowych ucznia klasy III.

Przyjrzyjmy się najczęstszym i najrzadszym deminutywom wybranym z list frekwencyjnych wyrazów występujących w badanych tekstach (por. listę 1 i 2).

Lista 1

**Dziesięć pierwszych wyrazów zdrobniałych
z list frekwencyjnych badanych prób***

Typ tekstu			
<i>Oto jest Kasia</i>	<i>Bliskie i ...</i>	<i>Nasza mowa...</i>	Teksty uczniowskie
Kasia 251	dziewczynka 9	Gabryś 16	Adaś 26
Jurek 99	Staś 8	Artek 12	częsteczka 17
tatusz 56	Tomek 7	tatusz 12	stwarek 10
Antolka 47	Maciuś 6	Hania 11	robocik 9
Ewka 43	tatusz 5	Bronek 11	bucik 8
Magdzia 40	Jacusz 4	Gapiszonek 8	Małgorzatka 7
dziewczynka 22	Piotruś 4	Joasia 7	Magda 6
dziadzio 17	Danka 4	Jurek 6	ubranko 6
córeczka 10	Krysia 4	małpka 5	Ania 5
mamusia 9	Frycek 3	Jola 5	kwiatek 5

* Cyfra przy wyrazie oznacza liczbę użyć (frekwencję) w badanej próbie

Interesujące spostrzeżenia przynosi analiza słowotwórcza i semantyczna najczęstszych deminutywów. W dwu próbach przeważają zdrobniałe formy imion metrykalnych: wypisy (8), *Staś, Tomek, Maciuś, Jacusz, Piotruś, Danka, Krysia, Frycek*; ćwiczenia (8), *Gabryś, Artek, Hania, Bronek, Gapiszonek, Joasia, Jurek, Jola*. W lekturze połowę najczęstszych deminutywów stanowią imiona: *Kasia, Jurek, Antolka, Ewka, Magdzia*, a w tekstach uczniowskich znajdujemy 4: *Adaś, Małgorzatka, Magda, Ania*. W sumie wśród 40 najczęstszych deminutywów znajduje się 25 imion, w tym po 7 utworzonych jest za pomocą sufiksów *-ek, -a*; po 3 *-ka, -uś*; 2 *-ś*; po 1 *-sia, -yś*. W dalszej kolejności znajdujemy nazwy pokrewieństwa (6); w lekturze: *tatusz, dziadzio, córeczka, mamusia*; w wypisach i ćwiczeniach: *tatusz*. W tekście uczniowskim brak podobnych przykładów.

W dwu próbach pojawia się nazwa ogólna osoby: *dziewczynka* (w lekturze i wypisach). W ćwiczeniach pojedynczo pojawiła się nazwa deminutywna zwierzęcia: *małpka*, a tylko w tekstach dziecięcych znajdujemy nazwy rzeczy niekonkretnych i materialnych: *częsteczka, stwarek, robocik, bucik, ubranko* i pojedynczą nazwę rośliny: *kwiatek*.

Przegląd najczęstszych deminutywów wskazuje na ich ubóstwo znaczeniowe: znaczna przewaga imion, które od najwcześniejszych lat i tak są utrwalone w języku dziecka. Jedyne deminutywa w tekstach dziecięcych cechuje urozmaicenie: obok spieszonych imion metrykalnych wystąpiły nazwy rzeczy.

Analiza ostatnich 10 deminutywów z list frekwencyjnych przynosi inne spostrzeżenia (por. listę 2). Zróznicowanie znaczeniowe najrzadszych deminutywów jest widoczne. Przeważają wprawdzie rzeczowniki zdrobniałe nazywające rzeczy: w lekturze – 9, w tekstach dziecięcych – 6, w wypisach – 5, w ćwiczeniach – 4, ale reprezentują różne pola pojęciowe²⁰, np. ciało ludzkie: *ślepko*, *serduszko*; ubranie: *szlafroczek*, *skarpeteczka*; rodzina: *wnuczek*, *rodzinka*; zwierzęta: *zajączek*, *zwierzak*, *żabka*, *zółwiątko*, *wróbelek*; rośliny: *trawka*, *ziarenko*, *ziarnko* itd. Zauważamy również imiona własne, ale tylko 4; w wypisach: *Zochna*; w ćwiczeniach: *Zbyszek*, *Zenek*, *Zośka*.

Lista 2

Dziesięć ostatnich wyrazów zdrobniałych z list frekwencyjnych badanych prób*

Typ tekstu			
<i>Oto jest Kasia</i>	<i>Bliskie i...</i>	<i>Nasza mowa...</i>	Teksty uczniowskie
szlafroczek	włosik	wnuczek	robaczek
ściereczka	wysepka	woreczek	rodzinka
ślepko	zajączek	zasłonka	serduszko
śrubka	ziarenko	Zbyszek	skarpeteczka
trawka	złodziejaszek	Zenek	strzępek
warkoczyk	Zochna	ziarenko	śrubka
włosek	zwierzak	ziarnko	tabliczka
woreczek	żaróweczka	Zośka	wagonik
wózek	żuczek	żabka	wróbelek
wstążeczka	źródélko	zółwiątko	żołnierzik

* Wszystkie wyrazy z listy 2 mają frekwencję = 1

O urozmaiceniu listy 2 świadczą rzeczowniki o zabarwieniu żartobliwym, np. *ślepko* (o oku), *złodziejaszek* (o lisie). Obok formantów częstszych: *-ek*, *włosek*, *-ik* // *-yk*, *wagonik*, *żołnierzik*; *-ka*, *śrubka*; *-ko*, *źródélko*; spotykamy rzadsze, np. *-aszek*, *złodziejaszek*; *-ątko*, *zółwiątko*; *-uszek*, *serduszko*, a także reprezentowane są spieszczania od formacji zdrobniałych, np. *skarpeteczka*, *żaróweczka*.

Analiza deminutywów przekonuje o wyraźnie większym zróznicowaniu i słowotwórczym, i znaczeniowym zdrobnień najrzadszych.

Przegląd list frekwencyjnych zdrobnień wynotowanych z prób językowych spotykanych w klasie III szkoły podstawowej dowodzi, że zbytne gromadzenie deminutywów jest cechą języka utworów pisanych dla dzieci przez dorosłych, np. w lekturze M. Jaworczakowej wyraz *Kasia* z frekwencją 251 w próbie liczącej 10 000 form wyrazowych. Konieczny wydaje się postulat do autorów tekstów dla dzieci, aby ograniczali użycia zdrobnień, a w wykorzystywanych stosowali urozmaicone formacje słowotwórcze. Zdrobnienia i spieszczania wpływają na pewno na

bogactwo języka pisanego i mówionego, potrzebna jest jednak dbałość o ich ilość (aby uniknąć infantylności stylu) i jakość (w celu świadomego rozwoju języka). Przegląd literatury językoznawczej i badanych tekstów wskazuje na żywotność problemu.

Przypisy

¹ W. Dobrzyński, *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów*, Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo, seria B, Studia i Monografie nr 44, Wrocław 1974, s. 8.

² Dane materiałowe zaczerpnięte z pracy magisterskiej napisanej pod moim kierunkiem: D. Chojnacka, „Rzeczowniki deminutywne w lekturze, podręcznikach i języku uczniów klasy III”, WSP, Kraków 1991.

³ Por. np. S. Reczek, *Deminutiva polskie. Charakterystyka, rozwój funkcji stylistycznej*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Nauki Humanistyczne 3/5, Rzeszów 1968, s. 373–386; M. Zaręba, *O niektórych sposobach spieszczeń*, „Język Polski” XXXIV (1954), z. 3, s. 180–197.

⁴ Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1970, s. 122.

⁵ Por. np. S. Reczek, *Słowo się rzekło, czyli monolog o kulturze języka*, Rzeszów 1988, s. 85.

⁶ R. Grzegorzczkowska, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa 1979, s. 53.

⁷ Por. R. Laskowski, *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich*, Prace Komisji Językoznawstwa PAN nr 11, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 82.

⁸ W. Dobrzyński ..., s. 6.

⁹ S. Reczek, *Deminutiva* ..., s. 373–386.

¹⁰ R. Laskowski ..., s. 76.

¹¹ Zdaniem B. Krei formacje z sufiksem *-ek* są liczne i przeważają nad formami z *-ik*. (B. Kreja, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*, Gdańsk 1963, s. 15). R. Grzegorzczkowska sufiks *-ik* uważa za dominujący, gdyż obsługuje większą liczbę pozycji i wyraża czystą postać deminutivum. (R. Grzegorzczkowska..., s. 54).

¹² *Ibidem*, s. 55.

¹³ *Ibidem*, s. 54.

¹⁴ *Ibidem*, s. 53.

¹⁵ W. Dobrzyński ..., s. 5–86.

¹⁶ A. Zaręba, *Polskie imiona ludowe* [w:] A. Zaręba, *Pisma polonistyczne i slawistyczne*, Warszawa–Kraków 1983, s. 404.

¹⁷ S. Reczek, *Deminutiva*..., s. 373–386.

¹⁸ Lektura dla klasy III od 1977 r.: M. Jaworzczakowa, *Oto jest Kasia*, Warszawa 1984. Podręczniki języka polskiego: W. Badalska, *Bliskie i najbliższe. Wypisy dla klasy 3*, Warszawa 1982; W. Gawdzik, *Nasza mowa – nasz świat. Klasa 3*, Warszawa 1982; „Swobodne teksty” napisane przez uczniów klasy III w różnych środowiskach Małopolski.

¹⁹ K. Gąsiorek, *Czytelność podręczników szkolnych w związku z rozwojem słownictwa uczniów. Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego*, t. 10, pod red. L. Gilowej i E. Polańskiego, Katowice 1990, s. 129–130.

²⁰ Por. Z. Cygał-Krupa, *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego (na wybranych przykładach)*, UJ, Rozprawy Habilitacyjne nr 207, Kraków 1990, s. 87–88.